

METODOLOŠKI IN TEORETIČNI PROBLEMI USTNE ZGODOVINE

Vida ROŽAC DAROVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: vida.rozac.darovec@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava nekatera teoretična in metodološka vprašanja, ki se nanašajo na ustno zgodovino. Ker je ustna zgodovina odvisna od spomina, je njena pojavitvev že ob svojih začetkih sprožala dvome in razprave, ki se nanašajo na zanesljivost spomina oz. bolj splošno na odnose med spominom in zgodovino, med sedanostjo ter preteklostjo, med subjektivnim in objektivnim ter na odnose med individualno in kolektivno zgodovinsko zavestjo. V nadaljevanju se prispevek osredotoča na dilemo, ali nam pisni viri v resnici podajo realnejšo sliko preteklosti kot ustni oziroma kako s kombinacijo vseh razpoložljivih virov zadostiti zgodovinskemu spominu. Avtorica obravnava tudi metodološke postopke in standarde pri zbiranju pričevanj.

Ključne besede: ustna zgodovina, spomin, pripoved, raziskovalni standardi, interpretacija pričevanj

METHODOLOGICAL AND THEORETICAL PROBLEMS OF ORAL HISTORY

ABSTRACT

The article deals with some theoretical and methodological issues related to oral history. Oral history depends on memory, and has, ever since it emerged, raised doubts and discussions about its reliability or, more generally, about the relations between memory and history, present and past, subjective and objective and between individual and collective historical awareness. The article focuses on the dilemma whether written sources in fact provide a more realistic picture of the past than oral ones, or how to use all available sources to fully capture historical memory. It also describes some discussions related to methodological procedures in gathering testimonies.

Key words: oral history, memory, narrative, research standards, interpretation of testimonies

UVOD

Sodobna ustna zgodovina (*oral history*) je že od svojega nastanka v prvi polovici prejšnjega stoletja doživljala različne odzive v zgodovinopisju in javnosti. Postopoma si je pridobila zaupanje širše stroke, akademski status in pomembno vlogo v kontekstu postmoderne teorije zgodovinopisja, ki je v zadnjih desetletjih prispevala k obnovi zanimanja za zgodovinsko naracijo in k brisanju ostre meje med posameznimi znanstvenimi, družboslovnimi in humanističnimi vedami. Če je res, da zgodovinarjem niso več tuje tematike, ki zadevajo identiteto/e, mit/e in subjektivnost, potem je k njihovi udomačenosti v zgodovinarskih krogih nedvomno prispevala tudi ustna zgodovina oz. tisti del zgodovinopisja, ki se je začel posluževati tega metodološkega prijema. K uveljavitvi ustne zgodovine je podobno prispevala tudi refleksija tistih ustnih zgodovinarjev, ki so vzeli v pretres metodološke in teoretične standarde svojega početja, in s svojim razmislekom poskušali odvrniti odklon konservativno naravnanih zgodovinarjev. Slednji so namreč najprej postavili pod vprašaj historiografsko veljavnost izsledkov in spoznanj, ki so temeljili na ustih virih. Pobudniki "ustnega preobrata" so jim pojasnjevali načine intervjuvanja, predpripravo terenskega dela in podobno. Posebne obravnave je bila deležna tudi problematika transmisije spomina in relacij med spominom in zgodovino, med individualnim in kolektivnim spominom in med zasebno in javno zgodovino.

V pričujočem prispevku bom predstavila nekatere temeljne etape teoretske in metodološke obrambe ustne zgodovine, različne poglede na raziskovanje ustne zgodovine, vprašanja, ki zadevajo odnose med spraševalcem in pripovedovalcem, med pripovedovalcem in javnostjo, med pisnim in ustnim ter med kolektivnim in individualnim dojetjem preteklosti.

RAZUMEVANJE SPOMINA

Spomin in subjektivnost

Kolektivna memorija se zgošča v izkušnji mnogih generacij. Durkheim je ta pojav poimenoval "kolektivne predstave", ki so se po njegovem izražale tudi v "mentalitetnih predstavah" (Durkheim, 1963, 477–478). Pred njim je koncept kolektivne memorije razvil že M. Halbwachs, vendar so mu nasledniki očitali, da je premalo upošteval odnos med skupnostjo in posameznikom. Zato pa je predvsem analovska zgodovinopisna šola s Febvrom na čelu v okviru zgodovine idej in preučevanja senzibilnosti in kolektivne psihologije izpostavila proučevanje individualne in kolektivne subjektivnosti (Febvre, 1976, 121).

Memorija in subjektivnost sta na ta način postali predmet zanimanja zgodovinarjev, predvsem tistih, ki so prisluhnili spominom pričevalcev. Pojav ustne zgodovine

je že ob svojih začetkih sprožal dvome in debate, zaradi (ne)zanesljivosti spomina, a tudi zaradi odnosa med spominom in zgodovino, sedanostjo in preteklostjo, subjektivnostjo in objektivnostjo ter na odnose med individualno in kolektivno zgodovinsko zavestjo. Medtem ko so nekateri zgodovinarji opozarjali na medsebojno povezanost zgodovine in spomina, pa so drugi dokazovali, da je zgodovina povsem različen pojav od spomina, oz. spominu nadrejena.

Dejstvo je, da je spomin nestanoviten in selektiven, da ljudje pozabljamo in da si nek dogodek zapomnimo vsak po svoje. Zato se zastavlja vprašanje o trdnosti oziroma zanesljivosti ustnih pričevanj, ki so pogosto pod vplivom najrazličnejših dejavnikov, kot so npr. pozaba ali potlačitev.

Ameriški ustni zgodovinar Michael Frisch, ki je leta 1972 v delu *Hard Times* med prvimi razpravljal o metodološkem in teoretičnem ozadju *oral history*, je soglašal z mnenjem, da ustni spomini niso "zgodovina, kot se je v resnici zgodila". Prepričan je bil, da mora postati spomin – osebni, skupinski in generacijski – "objekt" in ne samo vir ustne zgodovine. Kljub temu pa je tovrsten pristop "močno orodje" za odkrivanje, raziskovanje in vrednotenje narave procesov zgodovinskega spomina. Z njegovo pomočjo lahko razumemo, kako ljudje osmišljajo svoje pretekle izkušnje, jih povezujejo s socialnim kontekstom, kako njihova preteklost postaja del njihove sedanosti in kako interpretirajo svoje življenje in svet okrog sebe (Frisch, 2005, 29–37).

Na obravnavo spomina je tesno vezano tudi vprašanje "subjektivnosti" v zgodovinopisju; nanj je med prvimi opozorila Luisa Passerini, ki je v prispevku *Work ideology and consensus under Italian fascism* (1978) spregovorila o zavednih in nezavednih pomenih in izkušnjah tistih, ki so doživeli fašizem in se ga spominjali. Opozorila je še na vpliv ljudske kulture in ideologije na individualno memorijo, ki se lahko razkriva tudi z molkom, večkrat pa tudi s protislovnostjo. Menila je, da se vprašanje subjektivnosti v zgodovinopisju najlažje predstavi prav ob rabi ustnih virov. Ko vzame v pretres nekatera teoretična izhodišča, ki subjektivnost v ustni zgodovini pogosto enačijo z identiteto (Bouvier et al., 1980), zaključí, da je v tem primeru moč govoriti le o kulturni identiteti kot kraju izražanja kolektivne identitete, ki na različne načine združuje več posameznikov. V tem primeru pojmovanja identitete, ki ne izloča subjektivnosti, toliko lažje pritrđimo razlagam, da je identiteta v stalnem gibanju, v stalnem soočanju z "drugim", ki jo tudi kreira. Podobno se oblikuje odnos med raziskovalcem in intervjuvancem. Prav osvoboditev iz spon lastne kulture daje možnost, da se identificiramo z drugim in razumemo druge realnosti, za katere je bolj tradicionalno zgodovinopisje manj dovzetno. Temeljna ugotovitev Passerinijeve je, da šele interdisciplinaren pristop olajša razumevanje družbene realnosti in da mora (objektivno) upoštevati tako družbene danosti kot tudi družbene realnosti, poleg tega nas primerno opremi, da lahko zaznamo razlike med objektivnim in subjektivnim. Ob tem pa se je nujno zavedati, da identitetne vzorce, ki jih pri posamezniku oblikujejo navedene družbene prakse, najlažje definiramo in opišemo prav s pogledom

"od zunaj", s pogledom "drugega", ki mora v teh primerih biti sposoben oddaljiti se od družbenih ideoloških oz. identitetnih vzorcev. Le na tak način lahko namreč zgodovinar ustrezno uporabi memorijo kot zgodovinski vir in tako pripozna konkretnega posameznika.

Res pa je, da so še drugi metodološki pristopi v različnih družboslovnih in humanističnih vedah vsak po svoje prispevali k razvoju pojmovanja subjektivnosti in memorije v zgodovinopisnih proučevanjih. Mednje moramo vsekakor uvrstiti tako tradicionalno antropologijo kot marksistične študije, ki v sodobnem svetu razločujejo subjektivnost med posamezniki in nevidnimi močmi množic. Ne smemo pozabiti niti na retrospektivno antropologijo, ki jo utemeljuje Malinowski in za katerega igrajo vidno vlogo pri oblikovanju posameznikovega prepričanja predvsem institucije in tradicija, ki skupaj proizvajajo specifične vrste verovanj. Podobno so tudi tradicionalne sociološke in etnološke metodologije, psihoanaliza ter strukturalizem precej prispevali k razvoju in oblikovanju ustreznega znanstvenega pristopa pri obravnavi vprašanja subjektivnosti oz. objektivnosti v zgodovinopisju (Passerini, 1988, 16–19).

Spominjanje v individualnem kontekstu

Spomini so, kot smo ugotovili, lahko relevanten zgodovinski vir, ob katerem pa ne gre prezreti, kot je poudaril eden najpomembnejših ustnih zgodovinarjev Paul Thompson, psihološke in družbene značilnosti spomina in zakonitosti, ki jim je podvržen.

Spomin na posamezen dogodek je najbolj živ takoj po tem, ko se je zgodil, s časom pa blede. Za katerokoli znanost, ki se poslužuje spominov, je razumevanje procesa pomnjenja, potlačitve, pozabe in priklica spominov temeljnega pomena, saj je le od tega odvisno vrednotenje in razumevanje značilnosti spominskega gradiva.

Proces pomnjenja ni odvisen le od individualnih sposobnosti, pač pa tudi od interesa posameznika oz. skupnosti. Pogosto si ženske bolje zapomnijo dogodke iz družinskega življenja, moški pa dogodke, povezane s poklicnim ali javnim udejetvovanjem (Thompson, 2000, 177). Ko sem med terenskim delom v slovenski Istri ženske spraševala o njihovem doživljanju druge svetovne vojne, so pripovedovale predvsem o težavah preživetja ali pa o medosebnih odnosih, o izgubah, ki so doletele njihove družine, pa o odhodu mož v vojsko in podobno. Ko sem jih spraševala o vojaško-političnih zadevah, pa so me napotile na moške člane skupnosti. Pokazalo se je, da je zanesljivost pričevanja odvisna od izbire informatorja in njegovih interesov. Ni naključno, da je za nekatere zgodovinarje, ki so začeli zbirati in proučevati spominska pričevanja, postal še posebno pomemben psihoanalitski pristop. Tako je *Ronald Fraser*, avtor dela *In Search of a Past* (1984), intervjuval sužnje, ki so delali na posestvu njegovih staršev. S pomočjo njihovih spominskih pričevanj je poskušal rekonstruirati sužnjeposestniško okolje in višji družbeni razred v letih pred drugo

svetovno vojno. Ker je bil tudi sam sin tega okolja, se je na "psihoanalitskem kavču" sam soočil s travmatičnimi spomini iz svojega otroštva. Z lastno pripovedjo je integriral mozaik, ki se je stkal s pomočjo spominov pripadnikov sužnjev in njihovih lastnikov. Freserjevo delo dokumentira primer, ko se vloge med intervjuvancem in intervjuvanim zamenjajo oziroma dopolnjujejo. Avtor ne nastopa samo v vlogi poslušalca, temveč tudi govorca, ki ga posluša nekdo drug. To je psihoanalitik. Če se navežemo na Luiso Passerini, ki je kot pionirka posegla na področje *oral history*, ni pomembno le, ali znajo zgodovinarji poslušati druge, temveč tudi, ali so sposobni poslušati sami sebe, torej, ali so zmožni spopasti se z lasnim "etnocentrizmom" (Passerini, 1988, 169). Freserjeva študija pa je pomembna tudi zato, ker govori o pomenu tistega, kar je zamolčano in potlačeno. Ne samo, da lahko s pomočjo psihoanalitskega pristopa razkrijemo, kaj se je v preteklosti dogajalo, temveč se lahko osredotočimo tudi na občutke o preteklosti, na odnose med ljudmi in na razumevanje notranjega jaza (Thompson, 2000, 171–172).

Za zgodovinarje, ki se spoprijemajo z rabo spominskega gradiva, se je izkazalo kot koristno tudi poznavanje prijemov družinske terapije, za katero je značilno, da gradi na občutkih skozi neposredno konfrontacijo med družinskimi člani. Ta pristop omogoča učinkovito razkrivanje čustvene kontradiktornosti, še posebej ko gre za primere prepletanja ljubezni in jeze, ki so tipična za intimne odnose. Družinska terapija pokaže, kako se čustveni vzorci prenašajo iz generacije v generacijo, z njeno pomočjo pa spoznamo tudi posameznikove potrebe v družbenem kontekstu. Pri zbiranju spominskega gradiva pa se je treba zavedati, da pogosto naletimo na travmatične izkušnje, kot so posilstvo, nasilje, zapor, taborišča idr., ki lahko sprožijo močne čustvene reakcije. V takih trenutkih moramo ustni zgodovinarji znati prisluhniti in pomagati. Zato napotek iz priročnikov ustne zgodovine, da mora biti spraševalec nepristranski in se ne sme čustveno odzivati na pripoved, v takih primerih ni najbolj ustrezen (Thompson, 2000, 171–189).

Tako psihoanaliza kot družinska terapija lahko prispevata k povečanju zgodovinske občutljivosti za moč čustev, nezavednih želja, zavračanja in imitacije kot sestavnega dela strukture vsakdanjega družbenega življenja. Gre za stanja, ki jih mora raziskovalec zaznati in tudi primerno vključiti v interpretacijo preteklosti. Na ta način pa lahko razumemo in prepoznamo tudi tisto, kar je bilo zamolčano in potlačeno.

Kot sem sama ugotovila pri terenskem delu, je lahko spominjanje tudi blagodejno in terapevtsko, saj starim ljudem zanimanje raziskovalcev za njihova življenja vrača dostojanstvo, samozaupanje in občutek pomembnosti. Med večmesečnim terenskim delom v moji rojstni vasi Rakitovec se je med starejšimi informatorji ustvarilo pravo tekmovanje in marsikdaj odkrito izraženo ljubosumje gleda tega, koga sem večkrat obiskala. Velikokrat so bili ganjeni, ko so se spominjali preminulih prednikov, izgub premoženja in najbližjih, nasilja v družini, razočaranja nad sorodniki in sovaščani idr. Vseskozi pa je bilo čutiti njihov ponos, da se bodo s svojimi pričevanji zapisali v

zgodovino, ki je bil še izrazitejši, ko so svoje pripovedi videli zapisane in predstavljene javnosti. Med nami se je razvila posebna medgeneracijska vez medsebojnega zaupanja in razumevanja, ki je nenazadnje obogatilo tudi mene kot njihovo sovaščanko in kot zgodovinariko.

Družbena konstrukcija memorije

Da spomin ni le individualni, temveč tudi socialni proces, je med prvimi opozoril Halbwachs v delu *Kolektivni spomin*. Kolektivno memorijo je razumel kot skupaj doživete pretekle dogodke določene skupnosti (družine, vasi, nacije), saj pravi, "kolektivni spomin črpa svojo moč in svoje trajanje iz tega, da je nosilec skupek ljudi, vendar se kljub temu spominjajo posamezniki kot člani skupine [...]. Zapovrstje spominov, tudi tistih najbolj osebnih, je vselej mogoče razložiti s spremembami, ki nastanejo v naših odnosih do različnih kolektivnih okolij, to konec koncev pomeni s transformiranjem teh okolij vsakega zase in vseh skupaj" (Halbwachs, 2001, 52). Skratka, posameznikovo spominjanje se ne more odvijati izven okvirov spominov skupnosti oz. kolektivne memorije.

Ko govorimo o družbeni konstrukciji spomina, ne moremo spregledati dela Elizabeth Tonkin *Narrating Our Pasts* (1995), v katerem še posebej poudarja, da ustnih pričevanj ne gre jemati kratko malo za stvarne dokaze. Zaznamovana so s krhkostjo spomina in so zato subjektivna. Tonkinova se zavzema za preseganje ločevanja med spominom, zgodovino in spoznavanjem (*cognition*), kajti ko jih obravnavamo ločeno, se izgublja njihov skupni družbeni pomen. Če lahko rečemo, da nas spomin "ustvarja", potem velja tudi obratno, da torej mi ustvarjamo spomin. Ali še raje, spomin je prizorišče socialnih praks, s pomočjo katerih se posamezniki razvijejo. Spomini, s pomočjo katerih posamezniki interpretirajo sedanost in prihodnost, priključijo družbene odnose in aktivnosti. In še več, spomin je kodiran v jeziku, ki je družbeno dejstvo in, tako kot sporočilo, kulturno določen medij. Skratka, spomin je ključni posrednik med t. i. polaritetama "posameznik" in "družba" (Tonkin, 1995, 113–136).

Antropolog Jack Goody spominjanje razume predvsem v funkciji skupnosti in posameznika v sedanosti. Tudi po njegovem je ključno razlikovati med osebnim spominom in oralno tradicijo večih generacij. Antropologi so namreč pri proučevanju domorodcev opozorili na prilagodljivost oralne tradicije, ki se pod pritiskom družbe nenehno prilagaja spremembam družbene strukture in zavesti. Goody oralno tradicijo interpretira s pomočjo teorije "dinamične homeostaze", po kateri vsaka sprememba v družbeni organizaciji ali praksi takoj vpliva na preoblikovanje oralne tradicije (Goody, 1968, 27–68).

Eden pionirjev ustne zgodovine Ian Vansina, ki je proučeval oralno tradicijo Afrike, je zavračal tako ekstremen funkcionalizem. Čeprav imajo vsa poročila o

preteklosti določen namen, ki ima nekaj opraviti s sedanostjo – v nasprotnem primeru ne bi bila povedana in bi izumrla – ne moremo trditi, da nam vesti iz preteklosti ne povedo nič o njej. Aktualne družbene spremembe sicer posameznika navajajo, da dodaja, odzema in potlači, kljub temu pa v njih ostajajo sledovi preteklosti. V oralni tradiciji se po njegovem mnenju odlikavata tako preteklost kot sedanost (Vansina, 1985, 20–132).

Raziskovalci memorije in spomina vsi po vrsti potrjujejo tezo, da so naši spomini tvegani in boleči, če jih ne uskladimo z družbenimi normami in verzijami preteklosti. Zato oblikujemo spomine v skladu z družbenimi pričakovanji, sicer smo lahko izločeni iz družbe. Naša pričakovanja, da skupnost potrdi našo identiteto, vplivajo na način, kako se spominjamo doživetega.

Na primeru avstralskih vojnih veteranov druge svetovne vojne, ki jih je skupnost povelečevala in prikazovala kot heroje, je Alastair Thomson ugotovila, da so nekateri med njimi sprejemali legendo o lojalnosti, pogumu in požrtvovalnosti med drugo svetovno vojno, medtem ko drugi niso mogli pristajati na tako podobo, ker so se spominjali nelagodnih izkušenj, ki so v njih še desetletja potem sprožala občutke strahu in tesnobe. Ker njihovi spomini niso bili ubrani s prevladujočim pogledom skupnosti, so jih spremenili in potlačili.

Na podlagi tega in tudi drugih primerov je razvidno, da mora zgodovinar raziskovati spomine v zgodovinskem in družbenem kontekstu. To pomeni, da jih ne jemlje le kot golo dejstvo, temveč kot sredstvo, s pomočjo katerega preverja in ugotavlja, kako je preteklost usklajena s poznejšim videnjem življenja in dogajanja v skupnosti oz. skladna z zgodovinskimi spoznanji, ki slonijo na drugih, predvsem pisnih virih. Ugotoviti mora predvsem povezave med preteklostjo in sedanostjo ter med spominom in mitologijo. Študije ustne zgodovine prispevajo k razumevanju, kako in zakaj mitologije delujejo (ali pa ne delujejo) na posameznika in družbo. Pomaga nam tudi razkrivati možnosti in težave pri razvijanju drugačnih, "opozicijskih" spominov. To pa lahko prispeva k bolj demokratični verziji preteklosti, kjer lahko svojo videnje preteklosti podajo tudi "navadni" ljudje, ki so bili prav tako zgodovinski akterji (Thomson, 2005, 300–310).

MED PISNIM IN USTNIM

Ena od dilem, ki je zaznamovala diskusijo o relevantnosti ustne zgodovine, je tudi spremenljiva narava ustnih virov. Očitki, ki letijo na ustne vire, se nanašajo predvsem na to, da so ti viri vseskozi podvrženi vplivu govoric, predsodkov, propagande, osebnih interesov ali fantazij. Pisni viri pa se, nasprotno, ko so enkrat zapisani, ne spreminjajo več ter so zato zanesljivejši in objektivnejši.

Razlike med ustnimi in pisnimi viri bomo bolje razumeli, če bomo od bližje pogledali, kako se družbeno konstruirajo zgodovinski diskurzi, tako pisni kot ustni. Po-

skusi rekonstrukcij "kaj se je v resnici zgodilo" v daljni preteklosti, so le droben del zgodovinskega delovanja in zgodovinopisnega diskurza. Tu pa smo že pri naslednji dilemi, ki se nanaša na relacijo med ustnim in pisnim. V primerjavi s *pisnostjo* je *ustnost* mnogo bolj neurejena, dogodkov in idej ne razporeja v časovnem in prostorskem zaporedju, pomeša jih in kontaminira, prav zato pa poslušalcu – zgodovinarju ponuja večplastno in večkrat nedosledno naracijo. To pa ima tudi svoje prednosti. Vse nedoslednosti pripovedi so lažje zaznavne in ob njihovem nastopu se pozornemu poslušalcu ponuja pozornejše branje preteklosti (Verginella, 1995, 10).

Pomemben prispevek k omenjeni diskusiji je prispevala Ruth Finnegan, ki predlaga, da ustne vire dojemamo kot predstavo (*performance*) in žanr. Za vsako predstavo je značilno, da se odvija v posebnih okoliščinah in vsakokratna okoliščina po vrsti je subjekt celotnega spreminjanja socialnega ozadja. Performativni kontekst ustne tradicije naj bi pomenil, da poslušalstvo želi vplivati na način, kako naj bo ustna tradicija povedana. Skratka, ustna tradicija je že po svoji naravi variabilna in nestalna, na kar morajo biti ustni zgodovinarji vsekakor pozorni (Finnegan, 1996, 126–134).

V razpravo o pisnih in ustnih virih se je vključil tudi Alessandro Portelli, ki je v zadnjih letih napisal nekaj mednarodno odmevnih študij in postavil dokaj radikalno trditev. Po njegovem je zgodovinsko delo, ki uporablja ustne vire, nedokončano zaradi narave virov, zgodovinsko delo, ki izključuje ustne vire, pa je necelovito že po definiciji. Razlika med pisnimi in ustnimi viri je v tem, da so prvi dokumenti, drugi pa dejanja. Ustni viri niso nikoli anonimni in neosebni, kot so to pogosto viri, ki jih ustvarjajo institucije. Medtem ko pripoved in spomin vsebujeta gradivo, ki nastaja v odnosu z drugimi, so pri spominjanju in pripovedovanju vedno prisotni posamezniki, ki tudi prevzemajo odgovornost in obvezo glede svojega spominjanja in pripovedovanja (Portelli, 2001, 15). Očitek, da so tako pridobljeni viri v primerjavi s pisnimi zaradi nepopolnosti spomina vprašljivi, pa Portelli zavrača z ugotovitvijo, da to velja tudi za pisne vire, saj jih veliko nastane po tem, ko se je dogodek že zgodil, in pogosto s strani tistih, ki niso bili udeleženi v njem (Portelli, 2005, 74).

Tudi eden najvplivnejših ustnih zgodovinarjev, *Ronald Grele*, nasprotuje svarilu zgodovinske stroke, ki se nanaša na večvrednost pisnih virov, in poudarja, da se ustna zgodovina ne more primerjati z avtentičnim dnevnikom, sočasnim borznim poročilom ali prepisanim računom očividca. Po besedah zgodovinarjev, ki prisegajo na pisne vire, so slednji veliko zanesljivejši od včasih celo nepotrjenih govoric. Ta kritika pa po Grelejevem mnenju ignorira naraščajočo literaturo, ki se nanaša na analizo ustnih pričevanj za zgodovinske namene. Koristnost vira se pokaže, ko slednjemu zastavimo vprašanja. Lingvistične raziskave, ki proučujejo jezikovno raven pripovedi, vsebino in jezikovni stil različnih etnij, se na primer osredotočajo na drugačen tip natančnosti kot raziskave zgodovinarjev (Grele, 2005, 38–25).

Ustni viri nam ne povejo le, kaj so ljudje storili, temveč tudi, kaj so želeli ali nameravali storiti oziroma kaj verjamejo, da so storili. To, kar je pri ustnih pričevanjih pomembno, ni le ugotavljanje zgodovinskih dejstev, temveč način, kako deluje človeški spomin. Pomen ustnih virov je prav v odklonu od splošno sprejetih dejstev, ki se kažejo v imaginaciji, simbolizmu in željah, tako da ne moremo govoriti o napačnih virih. Tudi napačna ali lažna trditev je lahko relevantna za boljše poznavanje nekega pojava.

Ko obravnavamo razmerje med pisnim in ustnim, pa ne smemo pozabiti, da se način komunikacije spreminja. V Evropi je bila v času pred reformacijo običajna ustna komunikacija. Ljudje so dojemali besedo kot znamenje časti. Na podoben način so marsikje še v prejšnjem stoletju komunicirali mali ljudje, ki niso imeli denarja za plačevanje birokratskih storitev. V Istri so npr. kmetje kupovali in prodajali zemljo brez kupoprodajnih pogodb in urejanja zemljiškopravnih zadev v zemljiških knjigah še v prejšnjem stoletju. Garant za sklenitev kupčije je bila vaška skupnost, ki je pričala o tem, da se je prodaja res izvršila. V primeru neupoštevanja ustnih dogovorov je vaška skupnost kaznovala kršitelje z neformalnimi normami, kot je npr. izločitev ali izguba časti. Z uveljavljanjem pismenosti in z naraščajočo uporabo pisem, časopisov in knjig je običajna komunikacija začela potekati v pisni obliki. Pisni dokumenti so tako dobili primarno, izrečene besede pa podrejeno vlogo. Danes pa pisne vire izpodriva uporaba avdiovizualne in računalniške komunikacije. Ustno-vizualna komunikacija ponovno dobiva nadrejeno vlogo. Iz navedenih primerov je razvidno, da je izvirnost virov včasih ustne, včasih pisne narave, zato ne ena ne druga oblika ne more biti na splošno superiorna, vse je odvisno od konteksta (Thompson, 2000, 125–128).

Ne glede na to, ali prisegamo na rabo pisnih ali ustnih virov, moramo k njim pristopiti kritično in s primerno distanco. Narobe bi bilo apriorno izključiti eno ali drugo zvrst, saj šele obe omogočita celovito razumevanje preteklosti. Kot dokazujejo v zgodovinopisju najbolj odmevne študije s področja *oral history*, je pritegnitev dosegljivih pisnih virov še kako pomembna, pri tem pa ustni viri bodisi dopolnjujejo sliko preteklosti, kot nam jo ponujajo pisni viri, bodisi pokrijejo tiste sive lise, za katere ni na razpolago nobenih drugih virov.

RAZISKOVALNI STANDARDI

Preden se lotimo razprave o pasteh, prednostih in slabostih metodologije, ki se je poslužuje ustna zgodovina, se ozrimo na eno prvih in najodmevnejših teoretičnih razprav, ki je spodbudila temeljito refleksijo znotraj stroke. V svojem znamenitem eseju *Movement without aim* (1975) je Ronald Grele med drugim opozoril na pogosto pomanjkljivo teoretično znanje, ki je bilo krivo za številne kritike ustne zgodovine. Slednje so se nanašale na teoretična in historiografska vprašanja glede intervjuvanja,

raziskovalnih standardov za predpripravo na intervju ter na vprašanja o zgodovinski metodologiji. Pomanjkanje teoretičnega znanja o ustni zgodovini je bilo krivo za "brezciljno in nesmiselno neskončno aktivnost". Zaradi pomanjkanja znanja in poglobljenosti o tem, kaj ustni intervjuji pravzaprav so oziroma bi morali biti, kako naj bi bili analizirani in s kakšnim namenom nastajajo, so bile študije ustne zgodovine podvržene skepsi znotraj stroke. Čeprav mnoge kritike niso bile upravičene ali pa so bile povsem površinskega značaja, so vendar zadele v živo, saj so opozorile na pasti, ki jih prinaša raba ustnih pričevanj. Vsekakor pa so kritike prispevale k večji introspekciji samih ustnih zgodovinarjev. Grele je vseskozi opozarjal, da je kvaliteta virov ustne zgodovine premočno nihala. Mnogi ustni zgodovinarji so se tudi premalo poglobili v tehnike intervjuvanja in se zadovoljili že z novinarskim pristopom, kar pa ne omogoča popolne izrabe ustnega vira. Mnogi so brez kakršnih koli predpriprav dobesedno "zdirjali" v intervju, ne da bi predhodno posegli po pisnih materialih, tematsko povezanih z raziskavo (Grele, 2005, 38–52).

Intervjuvanje

Danes z vprašanjem raziskovalnih standardov za predpripravo na terensko delo ne bi smelo biti težav, saj razpolagamo z zadostno količino priročnikov, ki podrobno obravnavajo metode intervjuvanja in so jih v veliki meri razvile sorodne stroke, kot sta sociologija in antropologija. Svoje izkušnje pa so prispevali tudi ustni zgodovinarji.

Charles Morrissey, ki je o tem vprašanju razmišljal že pred več desetletji, nam je podal nekaj osnovnih napotkov glede postopkov intervjuvanja, ki veljajo še danes. Njegova priporočila se nanašajo na pomembnost priprav in potrebo po ustvarjanju osebnega odnosa med raziskovalcem in vprašanim. Zaupanje se laže vzpostavi s pomočjo poslušanja in postavljanja kombinacije odprtih in zaprtih vprašanj. Po njegovih nasvetih ni dobro prekinjati sogovornika, treba pa je dopuščati premore in molk ter se izogibati žargonu (Morrissey, 2005, 107–113).

Družbene znanosti so razvile celo vrsto tehnik in pristopov, kot so npr.: intervju o družinskem drevesu (ko pripovedovalca sprašujemo o njegovi družini skozi določeno obdobje), pripovedovanje življenjskih zgodb, pričevanja o točno določenem vprašanju in dnevniški intervju. Vse naštetje tehnike so primerne tudi za zbiranje pričevanj o preteklosti. (Thompson, Slim, 2005, 114–125). Poznamo različne oblike intervjujev. Poleg intervjujev eden na enega (*face to face*) je zelo pomembno tudi skupinsko spominjanje, ki pa nam postavlja nemajhne pasti. Spominjanje v skupini lahko prikliče na dan spomine, ki se jih posameznik sicer ne bi spomnil. Proces se odvija podobno kot sestavljanje *puzzlov*, vsakdo pristavi svoj košček, ki skupaj tvorijo neko sliko. Skupina pripomore k večji zanesljivosti, saj navzočnost drugih prepreči, da bi posamezniki lagali. Možno pa je tudi, da se pojavi kolektivna zmeta, na kar je v delu

L'uccisione di Luigi Trastulli opozoril Alessandro Portelli, ki je govoril tudi o tem, da so napake v spominu lahko pomembno orodje interpretacije. Ko je intervjuval železarske delavce v Terniju, mu je več kot polovica delavcev poročala o umoru delavca med stavko v letu 1953. V resnici se je dogodek zgodil leta 1949. Prav tako so zamenjali kontekst povojnih mirovnih demonstracij z barikadami in uličnimi boji, ki so sledili odpuščanju velikega števila delavcev. Portelli prav na podlagi nezanesljivosti omenjenih dejstev ugotavlja, da ni toliko pomembno, da so delavci zamešali dejstva. Prav napaka v spominu nas opozori na to, kako funkcionira kolektivni spomin, ki se oblikuje pod vplivom travmatičnosti dogodka (Portelli, 1999).

Pomembno metodološko vprašanje zadeva tudi prednosti in pomanjkljivosti *insiderskih* in *outsiderskih* intervjujev. Akemiri Kikumura je npr. spraševala svojo mater, ki se je iz Japonske preselila v ZDA, in ugotovila, da je *outsider* sicer lahko bolj objektivni in čustveno nevpleten, da pa *insider* lahko pride do določenih globljih spoznanj, ki so skrita pred zunanjim svetom, njegova prednost pa je tudi v poznavanju jezika in razumevanju kulture svojih ljudi (Kikumura, 2005, 140–144). Zaradi čustvene vpletenosti je v *insiderskih* intervjujih sicer težko ohraniti distanco, ob določeni samorefleksiji pa lahko pridemo do zelo kompleksnih spoznanj.

Do podobnih zaključkov sem prišla tudi sama med terenskim delom v svoji rojstni vasi. Ko so mi ljudje zaupali svoje življenjske zgodbe, nisem imela občutka, da so me dojemali kot raziskovalko. Obravnavali so me bolj kot članico skupnosti, ki je deležna transmisije kolektivnega spomina skupnosti. Glede na to, da vaških otrok in mladine njihove zgodbe ne zanimajo več, so bili mojega zanimanja za njihova življenja zelo veseli, saj so v tem videli simbolno možnost, da se bodo s sodelovanjem v raziskavi na nek način zapisali v zgodovino. Hkrati pa sem trčila na čeri potlačenih in zamolčanih zgodb, v katere so bili vpleteni tudi moji sorodniki, zato je bilo marsikatero spoznanje zame boleče, obenem pa tudi dragoceno, saj sem tako lahko razumela nekatere družinske relacije, ki jih pred tem nisem mogla.

Pri intervjuvanju moramo biti pozorni tudi na posebnosti, ki se nanašajo na določene skupine pripovedovalcev. Ko na primer intervjuvamo ženske, ki živijo v tradicionalnem patriarhalnem okolju, moramo narediti premik od tega, kar je povedano, k temu, kar je mišljeno. V ženskih pripovedih je pogosto zaznati dve pogosto ločeni in konfliktni perspektivi: prva je v okvirih koncepta in vrednot, ki jih reflektira moška dominantna pozicija znotraj kulture, druga pa nas informira o neposredni realnosti ženskih osebnih izkušenj. Da bi lahko natančno slišali žensko perspektivo, se moramo naučiti poslušati kot "stereo" in sprejemati oba, dominantni in zamolčani kanal, ter ju pozorno uglasiti, da bi razumeli odnose med njima (Anderson, Jack, 2005, 155–171).

Ena takih specifičnih skupin so tudi ljudje, ki so preživeli holokavst, pri njih gre za neizmerno travmatično spominjanje. Tu besede ne zadoščajo, da bi opisale doživeto grozo. Če prisluhnemo jeziku, imajo besede lakota in mraz v okolju taborišča drugačen pomen kot v vsakdanjem življenju (prim. Levi, 2003). Holokavst je

tako travmatično doživetje, da njegove žrtve o njem težko govorijo direktno, mnoga v spomin lahko prikličejo le preko molka (White, 2005, 172–182).

Reprezentativnost, zanesljivost in veljavnost

Ena od pomembnih kritik, ki je je bila deležna ustna zgodovina, je letela tudi na to, da vsi ustni intervjuvanci niso statistično reprezentativni, saj na podlagi posameznikovega mnenja ne moremo posploševati in oblikovati zgodovine celotne družbe.

Reprezentativnost in na njeni osnovi posploševanje posameznikovega spominjanja je gotovo temeljno metodološko vprašanje, ki terja tehten razmislek. S tem povezana pa so tudi vprašanja o zanesljivosti in veljavnosti pripovedi. Reprezentativnost je mogoče zagotoviti s pravilno izbiro intervjuvancev oz. z vzorčenjem, ki ga lahko izvajamo na različne načine, glede na vrsto in tip raziskave. Možnost posploševanja ustnih virov narašča s porastom števila in serij intervjujev. In vendar je na vzorčenje v kvalitativnih raziskavah treba gledati drugače kot pri kvantitativnih pristopih, pri katerih recimo po določenem postopku izberemo iz populacije deset odstotkov ljudi. Za kvalitativne raziskave je primernejše *ciljno vzorčenje*, ko se usmerimo na raziskovalni problem in sprašujemo ljudi, ki so sodelovali v njem. Uporabimo lahko tudi *vzorčenje glede na kvoto*, kjer izberemo določeno število oseb, katerih vzorec je proporcionalen glede na spol, kraj bivanja, družbeni stan in starost. Koliko oseb naj bo intervjuvanih, pa ugotovimo takrat, ko se informacije začnejo ponavljati. Na tej točki pravimo, da je vzorec *nasičen* (Yow, 1994, 45–48). Glede problema reprezentativnosti pa je treba opozoriti še na dejstvo, da običajno sprašujemo tiste, ki so pripravljeni spregovoriti. Prav na tej točki pa se je izkazalo za priporočljivo več vztrajnosti pri prepričevanju tistih, ki ne želijo sodelovati, saj so tudi njihove zgodbe lahko zelo pomembne za razumevanje raziskovalnega problema (Yow, 1994, 17).

Glede omenjenih vprašanj Luisa Passerini poudarja, da je pripoved vselej avtobiografska memorija. Gre torej za posredovanje neke življenjske izkušnje, obenem pa tudi tradicije, tj. reformulacije in inovacije nečesa – če ne drugega, pa vsaj govorce, ki je bila pridobljena s strani predhodnih generacij in ki bi seveda želela biti na razpolago prihodnjim generacijam. Zato je ključnega pomena tudi izbira pričevalca oziroma pričevalcev. Tudi v tem pogledu je koristno upoštevati izkušnje drugih ved, npr. antropologije in sociologije, vendar ima zgodovinarska izkušnja na tem področju tudi svoje posebnosti: bolj kot število intervjuvancev ali pa njihova vpetost v mrežo družbenih odnosov naj bi ustnega zgodovinarja pri izbiri pričevalca zanimalo, v čem je ta poseben ali tipičen, v čem se razlikuje od drugih oziroma jim je podoben; tudi od tega je nato odvisno, kako bodo strukturirana vprašanja in sam pogovor (Passerini, 1988, 104).

Mnenju Passerinijeve se pridružuje tudi Thompson, ki zatrjuje, da je vzorčenje eden od vidikov zagotavljanja reprezentativnosti študij, pri tem pa ne smemo pozabiti, da je najpomembnejše poiskati ljudi, ki so pri določenih dogodkih sodelovali in se jih spominjajo. Pol ducata posameznikov, ki problem poznajo, so mnogo bolj reprezentativni kot tisoč posameznikov, ki problema ne poznajo. Thompson poudarja, da je najgloblja naloga ustne zgodovine tako njena enkratnost kot tudi reprezentativnost zgodb, ki govorijo o vsakdanjem življenju običajnih ljudi (Thompson, 2000, 149–152).

Poleg reprezentativnosti pa se nam odpira tudi vprašanje *veljavnosti*, ki se nanaša na pristnost izjav in pripovedi ter nepristranskost opazovanj. Veljavnost kvalitativnih raziskav moramo preveriti že takoj po tem, ko smo prepisali terenske zapise. To lahko storimo tako, da izpraševance seznanimo z ugotovitvami analize in interpretacije ter jih prosimo za komentar ali mnenje o "pravilnosti" interpretacij. Veljavnost raziskave delimo na *konstruktno* in *notranjo*. *Konstruktno* veljavnost lahko izboljšamo z uporabo več virov podatkov; z oblikovanjem "verige dokazov", podobno kot v kriminalistiki (natančno moramo opisati vso pot zbiranja podatkov in sklepanja od začetnih domnev do sklepov) ter s posredovanjem poročila v kritično presojo ključnim informatorjem. Medtem ko se notranja veljavnost nanaša na ugotavljanje vzročnih odnosov, tj. če ni dvoma, da določenim dogodkom (procesom, stanjem) nujno sledijo določeni drugi dogodki (procesi, stanja). Raziskava je tem bolj veljavna, čim bolj ji uspe zbrati dovolj prepričljivih podatkov, ki utemeljujejo sklep o vzročni zvezi. Posplošljivost pa je odvisna od prehodnega znanja o tipičnosti (reprezentativnosti) primera oziroma spleta variabel.

Zanesljivost, ki se nanaša na to, v kolikšni meri so pri ponovitvi raziskave podatki podobni originalnim, je tretji metodološki problem ustno-zgodovinskih raziskav. Problem študije primera (*case study*) pa je v tem, da je ne moremo ponoviti, saj je pri ponovitvi primer že drugačen (Mesec, 1998, 141–147). Vendar pa obstajajo različne tehnike za preverjanje zanesljivosti podatkov, kot so opazovanje, preverjanje podatkov s ponovljenim intervjujem ob prisotnosti druge osebe in spraševanje istih vprašanj na drug način. Izrečeno pa mora biti v kontekstu drugih podatkov, zato moramo vedno ohraniti kritično distanco (Ritchie, 1995, 92–100).

Skratka, dvome o ustni zgodovini, ki spadajo v kategorijo o raziskovalnih standardih, lahko razjasnimo z dejstvom, da se s podobnimi problemi sooča zgodovinske pisje nasploh. Za vse raziskovalce preteklosti veljajo enake norme: viri morajo biti preverjeni, pravilno dokumentirani in objektivno presojani. S tega vidika se metode ustne zgodovine torej nikakor ne razlikujejo od ostalih metod zgodovinskih raziskav.

Odnosi v ustni zgodovini

Ustna zgodovina je delo z živimi viri, torej delo z odnosi, na primer med pripovedovalci in raziskovalci ali pa med dogodki iz preteklosti in pogovorno pripovedjo v sedanjosti. Raziskovalni proces je naporno delo zaradi iskanja ravnotežja med zgodovinskimi dejstvi in samo pripovedjo, med pripovedovanjem in pomenom, med sedanjostjo in preteklostjo (Portelli, 2001, 17–18).

Med prvimi, ki je opozoril na aktivno sodelovanje zgodovinarjev in spraševalcev v intervjuju, je bil Ronald Grele. Zgodovinar že s prikimavanjem, ostalimi gestami in usmerjanjem komunikacije pripomore k oblikovanju intervjuja v pogovorno pripoved.¹ Ne glede na konstrukcijo pripovedi je kreacija pogovorna pripoved in jo lahko razumemo le z različnimi odnosi znotraj te strukture.

Grele je opredelil tri tipe odnosov v ustni zgodovini. Prvi tip odnosov se nanaša na jezikovno, slovnično in literarno strukturo intervjuja. Kljub temu da je bil do sedaj intervju predmet lingvistične analize, lahko v primeru pravilnega razumevanja ti odnosi prispevajo k eni najbolj vznemirljivih metod analize v ustni zgodovini.

Drugi sklop odnosov ustvarjamo z interakcijo med intervjuvancem in spraševalcem. Psihologi, sociologi in posebno tisti, ki preučujejo majhne skupine, kot na primer Erving Goffman, nam lahko pokažejo, da so ti odnosi močno strukturirani. Znotraj teh odnosov lahko določene aspekte intervjuja kvalificiramo kot predstavo (*performance*). Ker intervju ni ustvarjen kot literarni produkt, ne more biti ločen od okoliščin, v katerih je nastal; zanj je potrebno občinstvo in neposredna komunikacija. Za pravilno analizo ustnega intervjuja moramo kombinirati socialno in psihološko analizo odnosov med udeleženci ter upoštevati tudi njihovo primernost glede na zgodovinsko raziskavo.

Tretji, nekoliko bolj abstrakten sklop odnosov v intervjuju, je odnos med intervjuvancem in javnostjo. Intervjuvanec namreč svoje zgodbe ne pripoveduje le sebi in spraševalcu, temveč preko spraševalca nagovarja širšo javnost. To je dialog, čigar naravo je težko definirati. Navidezno sta tu v enem povezana dva odnosa: odnos med informatorjem in zgodovinarjem ter med informatorjem in njegovo lastno zgodovinsko zavestjo.

Prvega izmed odnosov v veliki meri vzpodbudi zgodovinar, kajti vprašanja in razlage, ki izhajajo iz tega odnosa, skušajo opravičiti njegovo zanimanje in ne zanimanja akterja zgodovine. V večini primerov informator svoje poglede na zgodovino dojema kot del svojega lastnega sveta in zato o njih glasno nikoli ni razmišljal, vse dokler ga spraševalec v to ni usmeril. Povzročeni odnos je tako relativen kot ekvivalenten. Relativen je zaradi intervjuvančevega pogleda na zgodovino (npr. njeno

---

¹ Beseda *pogovorna* se nanaša na medsebojne odnose med intervjuvancem in spraševalcem, beseda *pripoved* pa na formo pripovedovanja pripovedi.

uporabo, strukturo in sistem vzročnosti), ki ga je povzročilo in je nanj vplivalo spraševanje zgodovinarja, saj že sama struktura intervjuja vpliva na izid spraševanja. Odnos pa je ekvivalenten zaradi končne razločnosti, ki po zastavljenih in nezastavljenih vprašanjih ter danih odgovorih tvori zgodovinski pogled, ki je hkrati enak in neodvisen od spraševalca – zgodovinarja.

Drugi odnos, ki prikazuje informatorjevo sliko zgodovine, je najbrž najbolj jasen aspekt intervjuja, a hkrati tudi najtežje razumljiv, saj predstavlja le del veliko širšega kulturnega pogleda in spoznavne strukture ter zato za razumevanje zahteva prav poseben način branja. Za popolno razumevanje pripovedi in odkrivanje socialnega ozadja se moramo zgledovati po Lacanu in njegovem branju ter razumevanju Freuda oziroma Althusserjevem razumevanju Marxa; njune metode bi lahko poimenovali "simptomatične". Medtem ko bodo redki izmed nas ali naših intervjuvancev ustvarili tako kompleksne in teoretično sofisticirane pripovedi ali analize kot Freud in Marx, pa so intervjuji, kot je že bilo prikazano, veliko bolj kompleksni kot si navadno predstavljamo. Če so pravilno brani, nam lahko razkrivajo prikrite strani pogovora in ravno to je cilj "simptomatičnega" branja, ki nam omogoča videti nevidno in slišati zamolčano (Grele, 2005, 38–25).

INTERPRETACIJA PRIČEVANJ

Po opravljenem terenskem delu in zbranih ter sortiranih pričevanjih, se nam v fazi analize pojavijo nova vprašanja, ki zadevajo vprašanje interpretacije pridobljenih virov. Zgodovinar mora biti pozoren nato, da se sporočilo, ki ga pričevanja nosijo, ne izgubi, saj je npr. že sam zapis pričevanja akt interpretacije.

Ena od možnih interpretacij je kvantitativna obravnava ustnih virov. Kot je to pokazal Trevor Lummis, je kvantifikacija in kategorizacija kvalitativnih podatkov zelo zapletena, kajti šele razvrščanje v tabele lahko potrdi oceno, kako reprezentativna je skupina intervjujev. Določene podatke, kot so starost, stan, religioznost, politične preference, se da z lahkoto tabelirati, medtem ko je določene oblike intervjujev, kot so npr. pričevanja o določenem vprašanju, dnevniški intervju in skupinski intervjuji, veliko težje razvrščati. Da pa ne bi raziskava ostala le ezoterični drobec, je pri interpretaciji vanjo nujno vključiti primerjavo z vsemi razpoložljivimi viri in tako povečati njeno veljavnost (Lummis, 2005, 273–283).

Nasproten kvantitativnemu pa je kvalitativen pristop interpretacije in obravnave, ki pomeni celostno analizo in kombinacijo analize vsebine s strukturo naracije. Ustna pričevanja so v svojem bistvu diskurz. S prevzemom nekaterih idej iz etnologije, lingvistike in literarne teorije je Samuel Schragger med prvimi pokazal na možnosti diskurzivne analize oz. raziskovanja jezika in pomena zgodb. Na primerih zgodovine migracij in zgodovine dela je pokazal, kako je zgodovinska pripoved generirana, vzdrževana in povezana znotraj različnih skupin in opozoril ustne zgodovinarje, da

"posegajo v procese, ki so že visoko razviti". Iluzija je misliti, da pripovedovalec kreira svojo pripoved prvič v času intervjuja. Tudi oblika naracije je zelo pomemben vir. Odnosi med pripovedovalcem in dogodkom, podobnosti in razlike med informatorjevimi pripovedmi ter kategorije, ki jih pripovedovalec uporablja za posploševanje prejšnjih dogodkov, so po njegovem zlata jama za vire o družbenih odnosih v preteklosti. Potem ko je Schragger objavil svoj članek leta 1983, sta socialna memorija in narativna oblika postali osrednji interpretativni interes ustnih zgodovinarjev (Schragger, 2005, 284–299).

Novejši pristopi v ustni zgodovini namreč obravnavajo intervjuje kot žanr, ki osvetljuje tako način, kako je zgodba povedana, kot tudi kako oblika, v kateri je povedana, izoblikuje vsebino. Žanrska analiza je oblika literarne analize, ki je uporabljena v študijah popularne kulture, pa tudi v afriških študijah, v okviru katerih antropologi in folkloristi raziskujejo oralno literaturo. Elizabeth Tonkin je v delu *Narrative and Genre* pokazala, da je tako kot intervjuje moč proučevati tudi zahodne oralne žanre, kot so šale, sentimentalne zgodbe, radijske napovedi, TV-komedije, gostilniške zgodbe, psihoanalitične izpovedi idr. Opozorila je tudi, da ustna pričevanja vsebujejo druge žanre, kot na primer pregovore, anekdote, seksualne zgodbe (večinoma moške), vojne zgodbe in predvsem ženske bolniške zgodbe. Portelli meni, da ustni intervjuji ne le vsebujejo druge žanre, temveč so sami poseben žanr, ki ga moramo kot takega razumeti. V tem kontekstu je nastalo več značilnih študij o vojnih, seksualnih in medicinskih zgodbah, kot so Portellijeve vojne zgodbe *Battle of Valle Giulia*, Plummerjeve seksualne zgodbe *Power, Change and Social Worlds* idr. (Thompson, 2000, 276–277).

Ko govorimo o interpretaciji spominov, ne moremo mimo prispevka Luise Passerini, ki poudarja, da poglobitnega načela pri interpretaciji virov ustne zgodovine ne gre iskati v presojanju, ali so kredibilni, temveč v zgodbi sami. Prva naloga ustnega zgodovinarja je, da si v raziskavi memorije kot akta naracije ustvari natančne zaključke, ki izhajajo iz procesa zbiranja pričevanj. Prav ta kriterij je namreč prepogosto zapostavljen; zbirke pričevanj, opremljene z uvodnimi študijami ali komentarji, praviloma ne upoštevajo memorije, ne povejo, kje in kako so bila pričevanja zbrana, s kakšnimi vprašanji in v kakšnih okoliščinah. Skoraj nič ni povedanega o tem, kakšnih prijemov so bili viri deležni od originala do objavljene verzije, razen določenih opomb, da so bila odstranjena ponavljanja, vzkliki ipd. ali celo, da je bil v naraciji vzpostavljen kronološki vrstni red tam, kjer ga prej ni bilo. Tako dobimo dekontekstualiziran produkt, ki ga je avtorjevo delo iztrgalo iz zgodovine v taki obliki, da mu je težko priznati zgodovinski pomen. Druga pogosta oblika objave je, da se iz korpusa pričevanj izloča tiste navedbe, ki še posebej potrjujejo neko temo ali argumentacijo. Bralec tako ne bo mogel dojeti povezave med temi navedbami in drugimi deli vira, kot ne bo nikoli ničesar spoznal o posamezniku, ki je želel poudariti določen aspekt pripovedi. Tako imamo pred seboj pričevanje, ki ne pove

ničesar o morebitnem različnem pogledu na dogodek, o starosti ali spolu pričevalca ipd. (Passerini, 1988, 112–113).

Drugi kriterij interpretacije (sicer dosledno zajet v prvem) pa je v inventarizaciji oziroma sprotnem in natančnem beleženju trenutkov, ko je pri pričevalcu nastopil molk. Tudi ta namreč lahko nastopa kot pomemben element pri interpretaciji pričevanj. Passerini je opazila, da so pri posameznih pričevalcih obstajale prave cenzure za celotna obdobja posameznikovega življenja, kar naj bi bilo po njenih izkušnjah najbolj značilno za obdobje fašizma in nacizma; zanimivo pri tem je, da so se pričevalci spominjali nekaterih dogodkov, vendar večinoma tistih, ki so za zgodovino pisje praviloma irelevantni, npr. dogodkov iz vsakdanjega življenja in dela. Kjer pa skrajni režimi niso bili prisotni, nastopi pri ljudeh pogosto cenzura memorije pri kakih drugih podobnih travmatičnih dogodkih, kar Passerinijevo navaja k sklepanju, da se določeni politični dogodki posameznikov dotaknejo na zelo različne načine. Ti jih doživljajo "osebno", kar konec koncev tudi priča o razdvojenosti med osebnim in političnim ter med privatnim in javnim v družbenih odnosih (Passerini, 1988, 112–113).

Na številne pojave razdvojenosti med osebnim in političnim sem naletela tudi sama pri raziskovanju spominov na obdobje fašizma, vojne ter povojnega komunističnega obdobja v Istri. Pričevalci so zelo težko spregovorili o svojem sodelovanju s fašističnimi oblastmi, čeprav je bilo sodelovanje dokaj omejenega značaja in je bilo bolj oblika preživetvene strategije kot njihovo dejansko politično prepričanje. Kot simptomatičen primer lahko navedem pričevanje informatorjev v istrski vasi Rakitovec, ko so partizani aretirali nekaj vaških deklet, ker naj bi domnevno ljubimkale z Nemci. Že v tistem času, ko se je dogodek zgodil, naj bi vaščani obsojali dejanje partizanov, zato so vaški aktivisti dekleta rešili tik pred eksekucijo. Ko pa sem o tem želela spregovoriti z eno od udeleženk, je bila njena reakcija zelo burna. O zadevi ni želela govoriti, še več, vse vaščane, s katerimi je imela tesne stike, je začela nagovarjati, naj mi ne pripovedujejo o tistih travmatičnih dogodkih. Tako ravnanje lahko razložim tudi z dejstvom, da je navkljub spremembam političnega sistema pri informatorki še vedno čutili občutke stigmatiziranosti, ki jo je doletela v času vladajoče komunistične ideologije.

Ne glede na različne pristope in interpretacije ustne zgodovine lahko pričujočo razpravo sklenemo z ugotovitvijo, da ustno zgodovino zanima predvsem vzpostavitev koncepta memorije kot narativnega akta in simbolnega posrednika, ki nam omogoča študij različnih zgodovinskih in družbenih pojavov. Odkrivanje diskontinuitete, kontradikcije, inercije, pa tudi inovativnosti in zvestosti memorije kot individualnega akta v družbenem kontekstu lahko še kako prispeva k razširitvi, demokratizaciji in humanizaciji koncepta zgodovinske resnice.

Zaključek

Tako kot je potreben razmislek o zgodovinarjevem početju, kako naj raziskuje srednjeveški fevdalizem ali obdobje industrializacije in ali naj pri tem uporablja take ali drugačne pisne vire, je tudi v primeru *oral history* potreben tehten teoretičen in metodološki razmislek. Delo s spomini, ki so izmuzljivi, krhki in spremenljivi, nalaga tistim, ki se jih poslužujejo pri svojem proučevanju preteklosti, da k njihovi obravnavi pristopajo premišljeno in s primerno poglobljenostjo.

Da bi zadostili znanstvenim kriterijem, morajo ustni zgodovinarji temeljito proučiti metodološke ovire in pasti, ki jih prinašajo ustna pričevanja. Na intervjuje morajo biti dobro pripravljene, biti morajo potrpežljivi poslušalci, ki znajo vzpostaviti stik s pripovedovalcem, skrbno morajo beležiti vse posebnosti in občutke, prepoznati stiske pripovedovalca, nedoslednosti in lakune v pripovedi ipd. Potrebno se je zavedati prednosti in slabosti, ki jih prinaša uporaba ustnih virov v zgodovinopisju ter posebnosti in značilnosti spomina, ki igra ključno vlogo pri interpretaciji preteklosti, za katero velja, da je vedno tudi odraz sedanosti.

Pri tem ustnim zgodovinarjem pomagajo tudi dognanja drugih strok, kot so psihologija, sociologija, antropologija ali etnologija, kar pomeni, da je ustna zgodovina interdisciplinarna raziskovalna praksa.

Ustna zgodovina je bolj kot katerakoli druga historiografska smer odvisna od terenskega dela, kar ne pomeni le, da prihajamo spet in spet k viru, ampak lahko tako razložimo raznolike zgodovinske poglede v daleč največ detajlih. Pravzaprav lahko le prek intrrvjuvanja razkrijemo kontradikcije med ideologijo, mitom in realnostjo, kakor tudi medsebojni vpliv med kolektivnim in individualnim. Pri tem pa se moramo zavedati tudi lastnega vpliva na izid pripovedi.

S pozornim opazovanjem in razumevanjem teh posebnosti lahko poglobimo zgodovinsko razumevanje, ki ne bo nikoli razkrito v pisnih virih. Če ustne vire pozorno pripravimo in simptomatično beremo, lahko zgodovinski študiji priskrbimo močno analitično orodje in prispevamo tudi k napredku drugih področij, kot so na primer jezikoslovje, etnologija ali antropologija. Pri tem pa moramo upoštevati tako teorijo kot odgovoren pristop v praksi, da bi lahko prispevali k razvoju in razumevanju, kaj so ljudje v resnici počeli v preteklosti, kar pa je nenazadnje cilj vseh zgodovinarjev ne glede na njihovo usmeritev.

Glede na povedano se lahko pridružimo Vovellovemu mnenju, "da zgodovinarji postajajo antropologi preteklosti in poskušajo rekonstruirati zgodovino mitov in stvaritev kolektivnega imaginarija onkraj izrazov jasne misli in formalnih govorov. Ta nehotena pričevanja so na določen način zanesljivejša od organiziranega diskurza klerikov in filozofov" (Vovelle, 2004, 129).

PROBLEMI TEORICI E METODOLOGICI
DELLA STORIA ORALE

Vida ROŽAC DAROVEC

Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria,

SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 1

e-mail: vida.rozac.darovec@zrs.upr.si

RIASSUNTO

Il contributo prende in esame alcune questioni teoriche e metodologiche relative alla storia orale, nonché alcuni dilemmi fondamentali circa l'uso della memoria quale fonte della storiografia. Poiché la storia orale dipende dalla memoria, sin dagli inizi ha provocato perplessità e discussioni circa l'attendibilità di quest'ultima, o, più in generale, sulle relazioni tra memoria e storia, tra presente e passato, tra soggettività e obiettività, tra coscienza storica individuale e collettiva. Il contributo affronta quindi il dilemma delle fonti scritte, interrogandosi se esse offrano davvero un quadro più realistico del passato rispetto a quelle orali, fermo restando che soltanto una combinazione di tutte le fonti disponibili può appagare la memoria storica. Sono inoltre illustrate alcune discussioni che trattano i procedimenti metodologici nella raccolta delle testimonianze.

Come è necessario ragionare sul procedimento seguito dagli storici quando studiano il feudalesimo medievale o l'epoca industriale, cioè su quale tipo di fonti scritte debbano fare affidamento, così anche nel caso dell'oral history è urgente una sostanziale riflessione teorica e metodologica. Il lavoro con la memoria, che è sfuggente, labile e mutevole, esige da coloro che la impiegano nei loro studi del passato un approccio meditato e un adeguato approfondimento.

La storia orale, più di qualsiasi altra disciplina storiografica, dipende dall'indagine sul territorio; infatti, soltanto le interviste portano alla luce le contraddizioni tra l'ideologia, il mito e la realtà, come pure le influenze reciproche tra il collettivo e l'individuale. Va comunque tenuto presente il grado di influenza che ha l'intervistatore sul resoconto della testimonianza. Per adempiere ai criteri scientifici, gli storici orali devono studiare approfonditamente le barriere metodologiche e le insidie contemplate da una testimonianza orale. Devono essere ben preparati per l'intervista, essere ascoltatori pazienti, capaci di stabilire un rapporto con l'intervistato, devono prender nota attentamente di tutte le particolarità e le sensazioni, saper riconoscere le angustie di chi sta formulando il proprio racconto, le incongruenze e le lacune presenti nella narrazione, ecc. Quando ci si serve delle fonti orali per interpretare il passato non vanno trascurati nemmeno i vantaggi e punti deboli da esse sottesi, non trascurando ad esempio l'influsso del presente di cui inevitabilmente risentono. Pertanto, la teoria e un responsabile approccio pratico

figurano entrambi come elementi indispensabili se si vuole arrivare ad una comprensione di ciò che hanno realmente fatto gli uomini nel passato, che poi dovrebbe essere il fine di tutti gli storici, indipendentemente dal loro orientamento.

Parole chiave: storia orale, memoria, racconto, standard di ricerca, interpretazione delle testimonianze

LITERATURA

- Anderson, D., Jack, C. (2005):** Learning to listen. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 155–171.
- Bouvier, J.-C. et al. (1980):** Tradition orale et identité culturelle. Paris, Editions du CNRS.
- De Martino, E. (1977):** La fine del mondo. Torino, Einaudi.
- Durkheim, E. (1963):** Le forme elementari della vita religiosa. Milano, Comunità.
- Febvre, L. (1976):** Problemi di metodo storico. Torino, Einaudi.
- Finnegan, R. (1996):** A Note on Oral Tradition and Historical Evidence. V: Dunaway, D. K., Baum, W. K.: Oral history. An Interdisciplinary Antology. AltaMira Press, Walnut Creek, 126–134.
- Frisch, M. (2005):** Oral history and Hard Times. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 29–37.
- Goody, J. (1968):** Literacy in traditional societies. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grele, R. (1979):** Listen to Their Voices: Two Case Studies in the Interpretation of Oral History Interviews. V: Grele, R.: Envelopes of Sound: The Art of Oral History. Chicago, 1985, 212–241.
- Grele, R. J. (2005):** Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 38–52.
- Halbwachs, M. (2001):** Kolektivni spomin. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Joutard, Ph. (1977):** La légende des camisards. Paris, Gallimard.
- Kikumura, A. (2005):** Family life histories. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 140–144.
- Levi, P. (2003):** Potopljeni in rešeni. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Lummis, T. (1980):** Structure and Validity in Oral Evidence. V: Papers presented to the International Oral History Conference. Vol. I. Amsterdam.
- Lummis, T. (2005):** Structure and validity in oral evidence. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 273–283.
- Luthar, O. (1993):** Med kronologijo in fikcijo. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

- Mesec, B. (1998):** Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- Morrisey, C. T. (2005):** On Oral History Interviewing. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge.
- Passerini, L. (1988):** Storia e soggettività. Le fonti orali, la memoria. Firenze, La Nuova Italia Editrice.
- Portelli, A. (1999):** L'uccisione di Luigi Trastulli. Provincia di Treni, Treni.
- Portelli, A. (2001):** L'ordine è già stato eseguito. Rim, Donazelli Editore.
- Portelli, A. (2005):** What Makes Oral History Different. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 63–74.
- Rithcie, D. A. (1995):** Doing Oral History. New York, Twayne Publishers.
- Schrager, S. (2005):** What is Social in Oral History. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 284–299.
- Thompson, P. (2000)³:** The Voice of the Past. Oxford, Oxford University Press.
- Thompson, P., Slim, H. (2005):** Ways of Listening. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 114–125.
- Thomson, A. (2005):** Anzac Memories. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 300–310.
- Tonkin, E. (1995):** Narrating Our Pasts. The Social Construction of Oral History. Cambridge, Cambridge University Press.
- Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995):** Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Koper, Založba Annales.
- Vovelle, M. (2004):** Ideologije in mentalitete. Ljubljana, Studia humanitatis.
- White, N. R. (2005):** Marking absences. V: Perks, R., Thomson, A.: The Oral History Reader. London – New York, Routledge, 172–182.
- Yow, V. R. (1994):** Recording oral history. A Practical Guide for Social Scientists. Sage Publications – Thousand Oaks.